

Comeniuslezing

6 april 2024
Comeniusdag

Jessica den Outer

'Ecologische rechtvaardigheid: Rechten voor de Natuur'

© Jessica den Outer

Comeniusdag 2024: 06-04-
2024

Opening

Mensen hebben het recht op leven, water, voedsel. Een recht om te bestaan op deze aarde. Waarom hebben de levensaderen van deze planeet, rivieren, dat niet? Een recht op schoon water, net als de mens, of om een gezond ecologisch systeem in stand te houden? En eeuwenoude bomen, van wel 2000 jaar oud? Hebben zij geen recht op de grond waar hun diepgewortelde wortels in de aarde planten, met takken die hoog naar de hemel reiken? Lang voor de mens en ook zonder de mens – bestaat, gedijt, groeit, floreert en leeft de natuur. Het zijn de natuurlijke rechten van de aarde om te bestaan. Waarom heeft de natuur eigenlijk geen rechten? En als we dan nog een stapje verder gaan: waarom kunnen bedrijven wel rechtspersonen zijn met vertegenwoordiging, maar de natuur niet?

Inleiding

Het is een eer voor mij om vandaag in de geest van Comenius deze lezing voor te dragen over ecologische rechtvaardigheid en de Rechten voor de Natuur.

Comenius was een bijzonder persoon vanwege zijn revolutionaire ideeën. Hij wordt beschouwd als een van de grondleggers van het moderne onderwijs. We moeten geleidelijk leren, stelde hij, actief leren door te ervaren, en visuele hulpmiddelen gebruiken in het onderwijs. Comenius benadrukte al de noodzaak van harmonie tussen mens en natuur. Hij geloofde dat alle dingen in de wereld onderling verbonden zijn en dat

onderwijs moet dienen om deze verbindingen te verduidelijken en te versterken, wat leidt tot een dieper respect voor de wereld om ons heen. Door zijn innovatieve benadering en het streven naar een betere wereld, beschouw ik Comenius als een visionair en een transformatief figuur in de geschiedenis van het onderwijs. Maar hij was veel meer dan dat. In zijn zoektocht, vooral in het boek het 'Labyrint van de Wereld en het Paradijs van het Hart', biedt hij interessante perspectieven die ik kan koppelen aan een nieuwe beweging in het recht: de Rechten voor de Natuur. Als jurist maak ik hierbij direct de disclaimer dat ik u vandaag mijn persoonlijke opvattingen zal verkondigen, en op geen wijze dat van Comenius of de verbonden instituten.

Vandaag zal ik dus een poging wagen om zijn gedachtegoed te verbinden aan de discussie die nu over de hele wereld gevoerd wordt: over ecologische rechtvaardigheid. U heeft het misschien wel gemerkt: u kunt de krant niet openslaan of de televisie aanzetten of u hoort over het uitsterven van talloze dieren en planten, de verwoesting van voetbalvelden aan regenwoud of de smeltende ijskappen en het opwarmende klimaat. Jonge generaties maken zich druk, niet alleen om hun toekomst, maar ook die van de rest van de natuur.

In de wereld waarin we nu leven, zien we de natuur te vaak als bezit. In het recht wordt de natuur dan ook beschouwd als louter object. Een object dat we kunnen uitbuiten, uitputten en gebruiken voor ons eigen gewin. De alarmerende berichten van wetenschappers over de gevolgen van het opwarmen van het klimaat en het verdwijnen van dieren en planten blijven toenemen. Hoe kan dat nou, terwijl er talloze wetten en regels bestaan die de natuur proberen te beschermen? Ik geloof dat er een heleboel redenen zijn waarom de huidige milieuwetgeving niet voldoende werkt. We hebben wel milieuwetgeving, maar met de huidige wetten en regels redden we een paar bomen, stelt professor Klaus Bosselmann, maar we verliezen het bos. We kijken niet meer naar het ecosysteem als geheel. Vandaar dat we op zoek moeten, in het labyrint van het rechtssysteem, naar ecologische rechtvaardigheid.

Ecologische rechtvaardigheid gaat over het erkennen en het respecteren van de intrinsieke waarde van de natuur, los van haar nut voor de mens.

Dit betekent dat de natuur wordt gezien als meer dan alleen een hulpbron voor menselijk gebruik; in plaats daarvan wordt ze erkend als een entiteit met eigen rechten en een inherent belang. Daarvoor moeten we verder kijken dan alleen de menselijke belangen en ook de belangen van de rest van de natuur overwegen. Het gaat om een verschuiving van een antropocentrische naar een ecocentrische wereldbeschouwing.

Dit concept daagt de traditionele antropocentrische wereldbeschouwing uit, die de mens als belangrijkste wezen bovenaan de hiërarchische ladder van het leven ziet en de natuur vooral waardeert voor zover deze de mens kan dienen. Denk aan een boom: we kennen deze in ons huidige systeem waarde toe omdat we er een stoel van kunnen maken, omdat deze van historische waarde is, of omdat we deze simpelweg mooi vinden. Maar heeft een boom niet simpelweg waarde van zichzelf? Ecologische rechtvaardigheid promoot een ecocentrische benadering die het welzijn van het ecosysteem vooropstelt, inclusief planten, dieren en de mens. We gaan op zoek naar de balans in het ecosysteem, in plaats van enkel één stakeholder centraal te stellen.

In de praktijk houdt ecologische rechtvaardigheid in dat we in het labrynt van het rechtssysteem met beleidsmakers, bedrijven en individuen op zoek moeten naar manieren van omgang met de natuur die de impact van onze acties op de natuurlijke wereld meewegen en we moeten maatregelen nemen om schade te voorkomen of te verminderen.

De verschuiving naar een ecocentrisch wereldbeeld vraagt om een fundamentele herbeoordeling van onze waarden en de manier waarop we leven en bewegen met de rest van de natuur.

In dat kader presenteer ik vandaag één van de manieren waarop we wellicht zouden kunnen komen tot die ecologische rechtvaardigheid: Rechten voor de Natuur, waarvan de filosofie erkend is door de Verenigde Naties als de snelst groeiende juridische beweging van de 21e eeuw. Ik neem u eerst terug naar het verleden, naar de wortels van het ontstaan van dit concept in 1972, om daarna met u op reis te gaan in het heden door de landen die dit concept al hebben erkend, en ik eindig deze

lezing met een blik op de toekomst.

Verleden

Voordat we dieper ingaan op het ontstaan van Rechten voor de Natuur wil ik u meenemen naar het jaar 1623. Precies 401 jaar geleden. Het was een jaar dat men historisch gezien beschouwt als behorend bij de vroege moderne tijd, een tijdperk dat volgde op de Middeleeuwen en gekenmerkt werd door veranderingen op het gebied van politiek, cultuur, economie, wetenschap en de kunsten. In dit jaar publiceerde Comenius zijn boek Het Labyrint. Een aantal opvattingen springen daar voor mij uit als we het hebben over ecologische rechtvaardigheid.

In Het Labyrint zoekt Comenius naar ware wijsheid en innerlijke vrede. Deze zoektocht kan worden geïnterpreteerd als een streven naar harmonie, niet alleen binnen het zelf, maar ook met de buitenwereld, dus met de rest van de natuur. Dat komt overeen met het idee van een ecocentrische aanpak. We zoeken continu naar een balans en harmonie binnen onszelf - maar zouden we dat ook niet met de wezens en ecosystemen moeten doen met wie we deze aarde delen?

Daarnaast benadrukte Comenius de universaliteit van menselijke ervaringen en het belang van eenheid onder mensen. Dit concept van eenheid kan worden uitgebreid naar onze relatie met de natuur, waarbij we erkennen dat mens en natuur deel uitmaken van een groter, onderling verbonden ecosysteem. Dit zou het idee kunnen ondersteunen dat de natuur rechten moet hebben, net zoals mensen die hebben, omdat onze welvaart nauw verbonden is met de gezondheid van onze leefomgeving.

Een belangrijk thema in Comenius' werk is het belang van onderwijs en verlichting. Door onderwijs kunnen individuen leren over de waarde van de natuur en het belang van het behouden ervan voor toekomstige generaties. Dit sluit aan bij het bevorderen van een ethisch besef dat de natuur beschermingswaardig is en dus bepaalde rechten zou moeten hebben. Het ervaren ervan is een manier om de verbinding met de rest van de natuur aan te gaan.

Tevens bekritiseerde Comenius de zucht naar materieel gewin en de neiging van de samenleving om menselijke en natuurlijke hulpbronnen uit te putten. Dit kan worden gekoppeld aan moderne zorgen, ook die van jonge generaties vandaag de dag, over de uitbuiting van de natuur en de noodzaak om de natuurlijke wereld rechten toe te kennen om op te staan tegen onrechtvaardigheid.

Comenius legde een interessant gedachtegoed neer. Ik heb niet kunnen terugvinden of zijn theorieën de ontwikkeling van Rechten voor de Natuur heeft geïnspireerd. Maar ruim 349 jaar later was er net zo'n bijzondere man als Comenius die de basis van dit concept uiteenzette.

In 1972 verscheen een artikel van professor Christopher D. Stone in een juridisch blad. Stone was hoogleraar aan de rechtenfaculteit van de Universiteit van Zuid-Californië, waar hij onder meer colleges gaf over eigendomsrecht en internationaal milieurecht. Het schijnt, en hier kwam ik helaas pas achter nadat mijn boek uitkwam, dat zijn studenten wegsukkelden in de collegebanken tijdens een college rechten. Om de studenten weer een beetje wakker te schudden vroeg Stone zijn studenten: Wat nou als bomen voor de rechter konden verschijnen? Wat nou als de natuur rechten zou hebben?

*Ik lees nu een stuk voor uit mijn boek *Rechten voor de Natuur*: "Volgens Stone was het iedere keer een bizar idee wanneer de rechten van een nieuwe groep ter sprake werden gebracht. Het was steeds weer 'odd, frightening or laughable', schreef hij. We kunnen het ons nu eenmaal moeilijk voorstellen dat iets zonder rechten opeens wél eigen rechten zou krijgen. We zitten vast in te diepe groeven. Er is tijd en strijd nodig voordat de rechten van een nieuwe groep in de wet worden erkend. Ooit vonden we het ondenkbaar dat tot slaaf gemaakten eigen rechten zouden krijgen en niet langer eigendom zouden zijn van slavenhouders. Of dat vrouwen het recht zouden krijgen om te stemmen. Inmiddels kunnen we het ons niet voorstellen dat het ooit anders was."*

Stone stelde ook voor hoe de belangenbehartiging van Rechten voor de Natuur praktisch zou werken. Het voogdijschap is een constructie die al bestaat voor minderjarigen. Dat kinderen hun eigen belangen niet goed kunnen vertegenwoordigen, is geen argument tégen vertegenwoordiging

van hun rechten. Een juridisch aangeschreven voogd zou de bevoegdheid moeten hebben om de natuur te vertegenwoordigen en zo nodig ook namens de natuur een zaak aan te spannen. Dat beekjes en bossen niet kunnen praten, is geen argument tegen Rechten voor de Natuur. Bedrijven, overheidsinstanties of universiteiten kunnen evenmin spreken. Toch wordt er gepleit voor hun belangen door advocaten. Daarbij komt dat we steeds meer leren over de stem van de natuur door de nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen over de natuurlijke wereld.

In 1972 werd Rechten voor de Natuur ontvangen als een romantisch idee dat geen werkelijkheid zou worden. Precies zoals Stone had voorspeld, kreeg men te horen dat zijn pleidooi 'odd, frightening or laughable' was.

Heden

Maar nu, beste mensen, maken we een grote stap naar het heden. De Verenigde Naties stelde in 2019 vast dat de filosofie achter dit gedachtegoed de 'snelst groeiende juridische beweging van de 21e eeuw' is. In landen over de hele wereld worden de Rechten voor de Natuur erkend. Daar licht ik er nu een paar van uit, om u mee te nemen in de praktische uitwerking van dit gedachtegoed.

Ecuador

In 2008 legde Ecuador de rechten van *Pachamama*, Moeder Aarde, ofwel de plek waar het leven plaatsvindt en wordt doorgegeven, vast in de Grondwet. In de Grondwet staat: "De natuur, Pacha Mama heeft recht op integraal respect voor haar bestaan en voor het onderhoud en de regeneratie van haar levenscycli, structuur, functies en evolutieprocessen." Tevens kunnen "alle personen, gemeenschappen, volkeren en naties" opstaan voor die rechten. Burgers komen op voor natuur. Dit heeft geleid tot rechtszaken over rivieren, een condor, bossen, moerassen en nog veel meer soorten natuur. Een bekend voorbeeld is de zaak over het bijzondere en ongerepte *Los Cedros*-nevelwoud, hoog in de Andes. Een nevelwoud is een regenwoud dat tegen een steile berghelling groeit. Het ligt tussen 1500 en 3000 meter hoog en daardoor ontstaat er een uniek ecosysteem met bijzondere planten en dieren. In dit bijzondere regenwoud, dat beschermd is door milieuwetgeving, kon door

geitenpaadjes in de wet een vergunning worden verleend aan een mijnbouwbedrijf om 68% ervan te kappen voor mijnbouw. Met het recht als wapen, stonden lokale inheemse gemeenschappen en ngo's op tegen deze verwoestende plannen en wonnen ze. Het bos heeft een recht om te bestaan en te floreren.

Nieuw-Zeeland

In Nieuw-Zeeland hebben een rivier, een vulkaan en een bos rechtspersoonlijkheid. Hier gaat het niet zozeer over natuurbescherming maar over de erkenning van de spirituele waarden die de Maori toekennen aan de natuur. Generaties lang woonden de *Iwi*, een stam van de Maori, langs de rivier *Te Awa Tupua*. *I am the river, the river is me*, zeggen zij. Zij zien de rivier als een levend ondeelbaar geheel, van de bron in de bergen tot aan de uitmonding in de zee. Dat kan geen bezit zijn van de mens. Na een 150 jaar durend conflict met de Nieuw-Zeelandse overheid bereikten zij in 2017 een compromis: de rivier zou een rechtspersoon worden, met bijbehorende rechten en plichten. De wet beschouwt de rivier en haar zijrivieren, van de bergen tot de zee, als een ondeelbaar en levend geheel, inclusief fysieke en metafysische elementen. Dat is een grote breuk met het eerdere beleid. Vertegenwoordigers van de Maori en de Nieuw-Zeelandse overheid zijn aangewezen als voogden van de rivier. Zij hebben vanaf het eerste moment inspraak over wat er met de rivier gaat gebeuren en kunnen zo de ecologische belangen van de vissen, vogels, het water zelf en de hoeders, de Maori, bewaken.

Spanje

Niet alleen in verre landen komen dit soort verhalen voor, de Rechten voor de Natuur komen ook naar Europa. Spanje heeft als eerste Europese land de officiële stap gezet door de rechtspersoonlijkheid van de Mar Menor vast te leggen in de wet. De Mar Menor is een lagune in de provincie Murcia in het zuidoosten van het land. Op papier heeft de Mar Menor meerdere beschermde statussen. Maar in de praktijk hebben de milieuwetten er de afgelopen vijftientig jaar niet voor kunnen zorgen dat het gebied goed wordt beschermd. Het is enorm vervuild door een combinatie van factoren waaronder slechte riolering en lozingen van agrarische bedrijven. De ernst van de situatie werd pijnlijk duidelijk in

2019. De temperatuur bleef dagenlang hangen rond de veertig graden Celsius. Een drama voltrok zich aan de oevers: in totaal spoelde er drie ton dode zeedieren aan op het strand. Het inspireerde een groepje rechtenstudenten om met hun rechtenprofessor onderzoek te doen naar de rechten van Mar Menor. Zou dit gebied niet het recht moeten hebben om gezond te zijn, en vrij van vervuiling? Ze schreven een wetsvoorstel waarvoor ze een flink aantal handtekeningen moesten behalen. Dat werd bemoeilijkt door de COVID-19-maatregelen die de Spaanse overheid nam. En toen vond er in 2021 nog een milieuramp plaats. Opnieuw spoelden duizenden dode vissen, garnalen en zeepaardjes aan op het strand. Dit keer moest er in totaal ruim vierenhalve ton aan gestikte zeedieren opgeruimd worden. Nu waren de bewoners er klaar mee. Ruim 75.000 mensen mobiliseerden zich en vormden hand in hand een menselijke ketting rondom de lagune. Het was een duidelijke en inspirerende oproep van de burgers om de Mar Menor te beschermen. Nu behaalde de groep het benodigde aantal handtekeningen en werd Mar Menor in 2022 het eerste natuurgebied in Europa dat een eigen rechtspersoonlijkheid kreeg.

Nederland

Als Spanje dit kan, kan Nederland het ook, toch? In Nederland zijn er verschillende pleidooien voor Rechten voor de Natuur. Denk aan het project Maas in de Wet, dat pleit voor rechten voor de rivier de Maas, de campagne voor de rechtspersoonlijkheid van de Waddenzee of jongeren in Doorn, die een 'bos van zichzelf' aan het maken zijn. De politiek luistert naar deze ontwikkelingen. Momenteel zijn er twee wetsvoorstellen in de maak: Rechten voor de Natuur in de Grondwet en een voor rechtspersoonlijkheid van de Waddenzee. In gemeenten en provincies door het hele land worden nu discussies gevoerd en ontplooit men initiatieven die de weg vrijmaken voor deze nieuwe benadering. Er is in Nederland een groeiende burgerbeweging die wij met Stichting Rechten van de Natuur aan het mobiliseren en ondersteunen zijn.

Toekomst

In de essentie van Comenius' gedachtegoed, gericht op harmonie en educatie, vond ik een sterke resonantie met de hedendaagse beweging voor Rechten voor de Natuur. We moeten niet alleen zoeken naar zingeving en

harmonie binnen onszelf, maar ook in onze relatie met de rest van de natuur. Wat men ziet als een radicale verschuiving van antropocentrisch naar ecocentrisch denken is in feite kijken naar hoe eeuwenoude volkeren, en wellicht wel onze voorouders, zich verhouden tot natuur. Het is niet voor niets dat men in Limburg de Maas 'Moeder Maas' noemt.

De toekomst van de Rechten voor de Natuur-beweging in Nederland, en wereldwijd, ligt ook in het begrip dat de gezondheid van onze planeet onlosmakelijk verbonden is met onze eigen welvaart. Net als Comenius pleit ik voor een sterke nadruk op het onderwijs, waarbij kinderen de natuur moeten kunnen voelen en ervaren. Verbinding is de eerste stap naar een ecocentrisch voelen, denken en handelen.

De beweging voor Rechten voor de Natuur in Nederland en daarbuiten kan inspiratie putten uit het universele en tijdloze perspectief van Comenius. Door te streven naar een wereld waarin de Rechten voor de Natuur erkend en beschermd worden, werken we aan een toekomst waarin mens en natuur in harmonie bestaan. Dit vereist niet alleen een verschuiving in juridische termen, maar ook een diepe, culturele verschuiving in hoe we de natuur waarnemen en waarderen. Het labyrint van het leven daagt ons uit om op zoek te gaan naar innerlijke zingeving, maar in mijn optiek ook naar wat moreel juist is in ons handelen met betrekking tot de rest van de natuur. Ik zoek naar ecologische rechtvaardigheid via het recht, maar dat kan natuurlijk op vele andere manieren en iedereen kan daar een rol in spelen. Daarover ga ik heel graag met u in gesprek.

Dank u wel voor uw aandacht.

Citaten of passages uit deze lezing mogen alleen worden gebruikt en verspreid in overleg met de auteur van deze tekst: Jessica den Outer, en onder vernoeming van de juiste bron. De geciteerde cursieve passages zijn paragrafen uit het boek ['Rechten voor de Natuur'](#) (2023, Lemniscaat) .